

Barışçıl Yollarla Devlete Karşı Direnmenin İki Formu: Sivil İtaatsizlik ve Vicdani Ret

Two Forms of Peaceful Resistance Against the State: Civil Disobedience and Conscientious Objection

BEKİR GEÇİT
Adıyaman University

Received: 25.08.2024 | Accepted: 25.03.2025

Abstract: Laws are rules that determine the rights and duties of citizens. Laws have the power to enforce sanctions. So, should individuals obey laws that they believe cause an injustice? How should people react to laws that lead to injustice? How should an individual act in cases where the duty to obey the law conflicts with the duty to seek justice? Do individuals have the right to resist the state in order to correct injustice? It is a human duty to stand against injustice. In general, two forms of peaceful resistance against the state are mentioned. These are civil disobedience and conscientious objection. Civil disobedience is a form of peaceful action by a group to correct policies they find unjust. It is usually an open action against the majority's sense of justice. Conscientious objection, on the other hand, is the individual person's refusal to comply with orders and laws that they find immoral. This study will focus on civil disobedience and conscientious objection, which are two forms of peaceful resistance against the state. First, the general characteristics of civil disobedience and conscientious objection will be discussed. Later, it will be discussed whether it is possible to justify resistance against the state.

Keywords: State, right, resistance, civil disobedience, conscientious objection.

1. Giriş

İnsan, topluluk içinde yaşamak zorunda olan sosyal bir varlıktır. Belirli bir toplumda başkalarıyla ilişki içinde olan insanın davranışları ve eylemleri her zaman ahlaki kurallar tarafından belirlenmiş ve yönlendirilmiştir. Tarihin nispeten ileri dönemlerinde ise, insan ahlaki kuralların yanında egemen gücün belirlemiş olduğu yasalara da itaat etmek zorunda kalmıştır (Arslan, 2017, s. 161). Bir davranış kuralı olarak devletin gücünü ortaya koyan yasa, “sosyal bütünleşmeyi” sağladığı gibi (Güneş, 2016, s. 266), zaman zaman yöneten ile yönetilen arasında çatışmalara da yol açmıştır. Tarih bu çatışmaların örnekleriyle doludur. Egemenlerin “olumsuz tutum ve yöntemlerine karşın yönetilenlerin göstermiş olduğu tepkiler, ‘devlet’ unsurunun bugünkü halini almasında önemli rol oynamıştır.” Özellikle, demokratik çoğulculuğun benimsendiği adil devletlerin çoğu bu çatışmaların ürünü olarak ortaya çıkmışlardır. Bireylerin devlet otoritesine karşı göstermiş oldukları bu tepki, gelişmiş demokrasilerde “direnme hakkı” olarak kabul edilir. Çünkü, her ne kadar insanlar birtakım haklarını devlet otoritesine devretmişler de sahip oldukları tüm haklarından vazgeçmiş değildirler (Karakaplan, 2020, s. 15).

Devlet nedir? Devletin varlık nedeni nedir? Devlet hangi amaçla kurulmuştur? Genel olarak devlet, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde egemenlik içinde yaşayan insan topluluğunun kurmuş olduğu siyasal kurum olarak tanımlanır. Aynı zamanda devlet, egemen kamu gücünü elinde bulunduran, “hukuksal bir kişilik” ve “etkili bir iktidar” anlamına gelir (Bolay, 2013, s. 78; Güneş, 2016, ss. 66-67). Aristoteles, “Politika”da “her devletin iyi bir amaçla kurulmuş bir topluluk olduğunu” ifade eder. Ona göre “devletin orta direği” ise adalettir. Çünkü devletin temelini oluşturan şey, hak’tır. (Aristoteles, 1975, ss. 7-10). “Nikomakhos’a Etik” de ise yasaya itaat eden kişilerin adil olduklarından, itaat etmeyenlerin de adil olmadıklarından söz eder. Bunun nedeni, Aristoteles’in yasal olan şeyleri adil görmesidir (Aristoteles, 2014, ss. 91-92). Devletin iyi bir amaç için kurulduğunu ifade eden diğer bir filozof da Spinoza’dır. Ona göre devletin varlık amacı barışı ve güvenliği tesis etmektir. Çünkü iyi bir toplum, insanların “dirlik ve düzen içinde” yaşayabildikleri bir toplumdur. Yasaların ihlal edilmediği toplumlar, aynı zamanda iyi yönetimlere sahip toplumlardır. Spinoza’ya göre eğer bir toplumda yasalara uyulmuyorsa bu, yurttaşların kötü

olduklarına değil, yönetimin kötü olduğuna işaret eder (Spinoza, 2009, ss.38-39). Hobbes'a göre ise yasa, egemenin buyruklarıdır ve yurttaşlar buna uymak zorundadır. Zira, egemenin buyrukları ya da yasa, yurttaşların devlete karşı yerine getirmeleri gereken görevleridir (Hobbes, 2014, ss. 185-186). “Devletin amacı, bireysel güvenliktir.” İnsanlar kendi aralarında yaptıkları sözleşmeyle güvenliklerinin sağlanması karşılığında tüm haklarını bir egemene devretmişlerdir. Bu yüzden, egemen yurttaşların güvenliğini sağladığı sürece ona itaat etmek esastır. Yalnızca, “itaatin amacı korunma” olduğundan dolayı ölüm cezası alan biri infaz emrine uymayabilir (Hobbes, 2010, ss. 133-171). Yasaya itaat konusunda John Locke ise, toplumun tayin ettiği yasaların dışında bir güç kullanmaya kalkışan otoriteye itaat edilme hakkının bulunmadığını ifade eder (Locke, 2002, s. 149). Benzer şekilde Rousseau da güçlü bir egemen gücünü haktan alan ve itaati ödevine dönüştüren egemendir der. Çünkü ona göre bir insan itaat etmeye zorlanıyor ise, itaat etmek zorunda değildir (Rousseau, 2010).

Devletin ve devlet gücünü elinde bulunduran egemenin bireylere karşı ve bireylerin de devlete ve egemene karşı hak ve yükümlülükleri yasalarca düzenlenir. Yasa buyurgandır ve uyulmasını gerektirir. Bu durumda, adil olmadığına inandığımız yasalara karşı nasıl bir tavır almalıyız? Adil olmayan yasalara uymanın ahlaki bir sorumluluğu var mıdır? Diyebiliriz ki, kişi toplumsal düzenin bozulmaması adına hukukun egemen kılınmasına kısmen yardımcı olabilir ya da en azından bir engel oluşturmaktan kaçınabilir. Peki ama yasanın adaletsiz olduğuna kanaat getiren kişinin aklın vaaz ettiklerine uyarak bir öz disiplin sağlaması gerekmez mi? Aksi halde, bir toplumda vicdani adalet nasıl sağlanabilir? Demokratik hukuk devletinde kişilerin hak ve özgürlükler ile uyumlu olmadığına kanaat getirdikleri yasalara uymalarının ahlaki bir bağlayıcılığından söz edilebilir mi? Eğer adil yasalara uymanın ahlaki bir ödev olduğunu savunuyorsak, aynı şekilde adil olmayan yasalara karşı direnmenin de ahlaki bir ödev olduğunu savunmamız gerekmez mi? Hangi durumlarda devlete karşı direnmenin haklılığından söz edilebilir? Devlete karşı direnmenin meşru bir dayanağı var mıdır?

İsyancılar farklı olarak devlete karşı barışçıl yollarla direnmenin iki formundan birinin sivil itaatsizlik, diğersinin ise vicdani ret olduğu düşünülmektedir. Bu iki eylem biçiminin devlete karşı direnmenin haklı gerekçelerini taşıdığı varsayılmaktadır. Bu çalışmada sivil itaatsizliğin ve vicdani

reddin ne olduğu, ikisi arasında ne gibi farklılıkların bulunduğu ve devlete karşı direnmenin haklı dayanaklarının neler olduğu konusu irdeleyici bir yaklaşımla ele alınacaktır. Amaç, devlete karşı direnme ile otoritenin buyruklarına uymama eylemlerinin, diğer bir deyişle yasalara itaat etmemenin haklılaştırılmasının mümkün olup olmadığını tartışarak anlaşılır kılmaya çalışmaktır.

2. Sivil İtaatsizlik Nedir?

Sivil itaatsizlik kavramı ilk kez “1848 yılında Amerika’da” Henry David Thoreau tarafından kullanılmıştır. Sivil itaatsizlik, demokratik hukuk devletlerinde ortaya çıkan ve insan haklarına ve adalete aykırı olduğu düşünülen haksızlıklar karşısında, yasal yollardan hak arama olanaklarının tükendiği noktada, şiddete başvurulmadan “yasadışı” yollardan gerçekleştirilen “politik” eylem biçimi olarak tanımlanır. Sivil itaatsizlik, ilkesel olarak, siyaset düzeni ya da yasaları reddetmek anlamına gelmez. Sivil itaatsizliğin amacı, temel hakların çiğnenmesinden duyulan kaygıların dillendirilerek hakkaniyete uygun adil bir düzenin oluşturulması konusunda bir çıkış yolu bulmak olarak düşünülür. Dolayısıyla, sivil itaatsizlik, daha çok “yasadışı ancak meşru bir eylem” olarak görülebilir (Coşar, 2018, s. 10). John Rawls, sivil itaatsizliği “anayasanın meşruiyetini tanıyan ve kabul eden yurttaşlar[ın]” ortaya koyduğu bir eylem olarak görür. O, sivil itaatsizliği şöyle tanımlar: “Sivil itaatsizlik kamusal, şiddetsiz, vicdana dayalı, genellikle kanuna aykırı olarak yapılan, hükümetin kanunda veya siyasasında değişiklik yapmasını amaçlayan siyasal bir eylemdir” (Rawls, 2018, ss. 391-392). Sivil itaatsizlik, demokratik bir hukuk devletinde bazı insanların toplumun diktatini haksız olduğuna inandıkları uygulamalara çekerek kamuoyu baskısı oluşturma ve böylece söz konusu haksızlığın düzeltilmesini sağlamak amacıyla açıktan hukuk kurallarını çiğnemeleridir. Sivil itaatsizlik, demokratik sistemi hedef almaz; aksine, demokrasinin temel ilkelerine atıfta bulunarak kendini haklı göstermeye çalışır (Yayla, 2019, s. 176).

Rawls’a göre sivil itaatsizlik barışçıl yollarla gerçekleştirilen kamusal bir eylem biçimidir. Bireylerin güvenliğini tehlikeye atacak tavır ve hareketlerden uzak şiddet içermeyen bir gösteri biçimidir. Sivil itaatsizlik ilke olarak güç kullanımına karşıdır; yakmak, yıkmak, çevreye zarar vermek, incitmek, yaralamak vb. şeyleri tasvip etmeyen, bunları dışlayan bir eylem türüdür. Sivil itaatsizlik başkalarının özgürlüklerini tehlikeye atmadan

gerçekleştirilen bir hak arayışıdır. Amaç, başkalarını tehdit etmek değil, vicdanlara seslenerek onların desteğini almaktır. Şiddete asla başvurulmaz ama eylemler sonuçsuz kalırsa, Rawls'a göre kısmen “zor kullanarak direnme” düşünülebilir (Rawls, 2018, s. 394).

Hannah Arendt, sivil itaatsizlik savunucusunun “bir grubun üyesi” olması ve “bu özelliğiyle” eylemlerini gerçekleştirmesi durumunda başarılı bir sonuç elde edebileceğini düşünür. Diğer bir deyişle, sivil itaatsizlik eyleminin ancak ortak çıkarları gereği bir dizi insan tarafından gerçekleşmesi durumunda etkili olabileceğini varsayar. Ona göre tek kişilik sivil itaatsizlik eylemleri dikkate değer görülmez. Ortak çıkar gruplarından bağımsız gerçekleştirilen bireysel itaatsizliklerin bir değişikliğe yol açma ihtimali yok denecek kadar azdır. Üstelik eylemi gerçekleştiren sadece bir kişi olduğunda, onun kontrol edilmesi ve “baskı” altına alınması çok kolay olacaktır. Sivil itaatsizlik, devlete karşı direnmede ve otoriteyi yok saymada günümüzün özel bir eylem biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Olaya hukukçuların perspektifinden baktığımızda ise dikkate değer şey, yasanın ihlal edilmiş olmasıdır. Bu, ister “kriminal bir eylem” olarak ister sivil itaatsizlik eylemi olarak gerçekleşmiş olsun fark etmiyor. Bundan dolayı, başta hukukçular olmak üzere toplumun önemli bir kesimi, sivil itaatsizlik eylemlerini, bilhassa herkesin gözü önünde yapıldığı için, her türlü suçun kaynağı olarak görmektedirler (Arendt, 2018, ss. 83-97).

Sivil itaatsizliğin temel özelliklerinden biri, kamuoyuna beyan edilerek aleni bir şekilde gerçekleştirilen bir eylem olmasıdır. İkinci temel özelliği ise, şiddet içermeyen barışçıl bir eylem biçimi olmasıdır. Sivil itaatsizliğin bu özelliğinden de anlaşıldığı gibi, sivil itaatsizlik bir devrim hareketi değildir. Üstelik, sivil itaatsizlik eylemcisi devrimciden farklı olarak mevcut “otoritenin genel çerçevesini ve hukuk düzeninin genel meşruiyetini kabul eder.” Arendt'e göre yine de sivil itaatsizlik eylemcisi ile devrimci arasında keskin bir çizgi koymak çok basit bir şey değildir. Çünkü, her ikisi de “dünyayı değiştirme” arzusuna sahiptir ve sivil itaatsizlik eylemcisinin gerçekleştirmek istediği değişiklikler de çok büyük olabilir. “Bu tartışmada verilen şiddet karşıtlığının en büyük örneği Gandhi olayında olduğu gibi (Gandhi, ‘var olan otoritenin çerçevesini’ yani Hindistan’daki İngiliz egemenliğini tanıyor muydu? Kolonideki ‘hukuk düzeninin genel meşruiyetini’ kabul ediyor muydu?)” Sivil itaatsizlik, değişimi talep eden bir eylemdir. Değişim

ise genellikle “hukuk dışı özellikteki fiillerin ürünüdür.” Peki, bu durumda hukuka bağlı kalınarak değişimi gerçekleştirmek mümkün müdür? Modern demokrasilerde bunun mümkün olabileceğini varsaysak bile “çalışma yasası, toplu sözleşme, örgütlenme ve grev hakkı gibi haklar da ancak modası geçmiş yasalara karşı onlarca yıl süren ve şiddeti de içeren bir itaatsizlik sürecinin sonunda elde” edildikleri asla unutulmamalıdır (Arendt, 2018, ss. 100-103).

Habermas’a göre sivil itaatsizlik eylemi sadece demokratik hukuk devletlerinde mümkün olan bir protesto biçimidir. Yasaları ihlal ederek devlete karşı barışçıl yollarla direnen eylemci, isyancılardan farklı olarak, mevcut düzenin demokratik yasallığını kabul eder. Haklı bir direnişin olanağı sadece “yasal düzenlemelerin meşru olmayabilecekleri gerçekliğinden dolayı ortaya çıkar.” Burada, demokratik hukuk devletini tamamlanmış bir yapı olarak görmemek gerekir. Aksine, yanlışların düzeltilmesine imkan tanıyan ve değişen koşullara bağlı olarak kendini yenileyen bir proje olarak görmek gerekir. Bir toplumda “haksızlığı tenlerinde hissedenler”, yetkileri ellerinde bulunduran etkili ve imtiyaz sahibi kişiler değil, daha çok zor koşullarda hayatta kalmaya çalışan zayıf kimselerdir. Bu nedenle, sivil itaatsizliği, kamuoyu desteğini alarak hukuksal yanlışlıkları düzeltebilmenin ve yenilikleri hayata geçirebilmenin imkanı olarak görmek gerekir (Habermas, 2018, ss. 131-132).

Bu konuda kafa yoran bir düşünür de Ronald Dworkin’dir. Ona göre sivil itaatsizlik siyaset felsefesinin tartışılan önemli konuları arasında yer alır. Bu eylem biçimi “öfke”, “bencillik”, “çılgınlık” ve “vahşet” gibi dürtülerin etkisiyle ortaya çıkan yasa dışı eylemlerden tümüyle farklıdır. Sivil itaatsizlik toplumun belirli bir kesiminin devlet otoritesini tanımaması ya da rejimi reddetmesi nedeniyle çıkardığı isyan veya kalkışmadan da farklıdır. Sivil itaatsizlik, toplumsal bütünlük içinde kalarak faaliyette bulunan kişilerin eylemleriyle ilgili bir kavramdır. Bu kişiler yurttaşlık sorumluluklarını kabul eden ve bunları yerine getirmeye çalışan eylemcilerdir. Genel olarak eylemlerinin maksadı çoğunluğun azınlıkta bulunan diğer farklı kesimlerin haklarını ihlal ederek kendi çıkarlarını öne çıkarmalarına engel olmak ve toplumun tüm kesimlerinin eşit hak ve özgürlüklere sahip olabildiği çoğulcu bir siyasal yapının oluşmasının önünü açmaktır (Dworkin, 2018, ss. 146-149). Bu konuda kafan yoran diğer bir düşünür ise, Hans Saner’dir. Ona

göre sivil itaatsizlik, demokratik sistemin “genel çerçevesine sadık kalarak, belirli noktalarda değişikliklere gidilmesi için yapılan sembolik özellikte, yasal olmayan, ancak meşru bir çağrıdır.” O, itaatsizlik eylemi gerçekleştirilirken insanların ve demokratik düzenin zarar görmemesine dikkat edilmesini, direniş biçiminin en önemli özelliklerinden biri olarak görür (Saner, 2018, s. 173).

3. Vicdani Ret Nedir?

Vicdani ret, kişinin ahlaki bulmadığı, ahlaken yasak olduğuna kanaat getirdiği emir ve buyrukları vicdani gerekçelerle itiraz etmesidir. Özellikle, vicdani ret, bireyin bir savaşa aracı olmayı ahlaki bulmayarak askerlik hizmetine itiraz etmesi olarak kabul edilir (Scruton, 2007, ss. 128-129). Rawls, vicdani reddi şöyle tanımlar: “az veya çok doğrudan hukuki bir ihtara veya idari bir emre uymamadır.” Ona göre vicdani ret, kişinin kendisini muhatap alan bir buyruğu yerine getirmemesidir. Örneğin, “silahlı kuvvetlerde gönülsüz bir pasifist olarak hizmet etmek veya bir askerin bir emre, savaşta uygulanmasının ahlakın hukukuna açıkça aykırı olduğunu düşünerek gönülsüz itaat etmesidir” (Rawls, 2018, ss. 396-397).

Bizim ülkemiz de dahil olmak üzere çok sayıda ülkenin anayasasında yer alan “askerlik hizmeti”, belirli bir yaş aralığındaki sağlıklı her erkek yurttaşın vatani görevini gerektiğinde savaşa da katılarak yerine getirmesi zorunlu olan bir görevdir. Sağlıklı her erkeğin ahlaki olarak gerektiğinde her türlü aracı kullanarak ülkedeki “çocukları, kadınları, yaşlılar ve hastaları korumakla yükümlü oldukları” görüşü, vatanseverlik özveri gerektirir fıkriyle haklılaştırılabilir. Ancak, günümüzde bu yaklaşımı doğru bulmayarak bireyin vicdanıyla bağdaştıramadığı “öldürme emrini” ahlaki olarak ret edebilir görüşü de giderek kabul görmektedir. Bu konuda çözüm çabaları tartışılmaktadır. Sözgelimi, demokratik ülkelerde savaş esnasında vicdani ret hakkını kullanmak isteyenlere, eğer birey devletin saldırı savaşlarında yer almak istemeyişini inancı gereği vicdanıyla bağdaştıramadığını yeterli şekilde gerekçelendirebilirse, kısmen vicdani reddin kabul görmesi gerektiği görüşü benimsenebilir denilmektedir. Ne var ki, hiçbir ülkenin haksız bir savaşa girdiğini kabul etmesinin mümkün olmadığı da aşikardır. Her ülke ulusal çıkarlarını ve devletin milli menfaatlerini öne sürerek yaptığının bir savunma savaşı olduğunu iddia edebilir. Bu da vicdani retçilerin işini zorlaştırmaktadır (Saner, 2018, ss. 166-167).

Arendt, vicdanı “apolitik” ve “sübjektif” olarak görür. Ona göre vicdanın kuralları olumsuz bir özelliğe sahiptirler. Bu yüzden insanın ne yapması gerektiğinden ziyade ne yapmaması gerektiğini belirlerler. Kısaca vicdan, kişiye davranış ilkeleri koymaz, “aşılmaması gereken sınırları çizer. İnsanı, kötülük yapma, yoksa bir kötüyle birlikte yaşamak zorunda kalırsın”, uyarısında bulunur. Böylece insan ne yapmaması gerektiği konusunda kendi eylemlerine birtakım sınırlamalar getirmiş olur. Arendt’in bu bakış açısına göre vicdanın amacı “kişisel huzuru ve mutluluğu” koruyabilmektir. Bu da haksızlığa karşı direnerek sağlanabilir. Böyle bir direnişi haklı kılmak ise bizi “politik ve hukuki” olarak iki zorlukla karşı karşıya getirir. İlki, böyle bir şeyin ancak öznel kalmasıyla geçerliliğini koruyabilmesidir. Çünkü rahatsızlık duyduğumuz bir durum karşısında başkaları en ufak vicdani bir rahatsızlık duymayabilirler. Dolayısıyla, vicdani rahatsızlıktan dolayı “yasayı ihlal etme kararı” kişiseldir ve herkes için düşünülemez. Kendi vicdani kararımıza karşı, her zaman için bir başkasının vicdani kararı söz konusu olabilir. İkincisi ve belki de daha zor olanı ise, vicdanın insanın sadece doğuştan sahip olduğu “haklıyı haksızdan ayırt etme yeteneği” olarak değil, aynı zamanda kişinin kendi öz benliğiyle olan ilgisinden ortaya çıkan bir yetenek olarak görülmesidir. Böyle bir ilgiyi ise mutlak anlamda herkesten bekleyemeyiz. Tüm insanlar düşünme ve mümkün olduğunca doğru kararlar alma yeteneğine sahiptirler. Ancak, çıkarsız bir haklılığın yanında kaç kişinin yer alabileceğini tahmin etmek güçtür. Bu konuda yapılabilecek en doğru şey belki de iyi bir gözlemci olmak ve beklemektir. Genellikle zor dönemlerde çıkarsız bir haklının yanında yer alan insanlar, toplumun her kesiminden ortaya çıkabilen ve “iyi insan” olarak görülen kişilerdir (Arendt, 2018, ss. 89-91).

Thoreau, insanın yasadan daha çok doğruya saygı duyması gerektiği kanaatindedir. Ona göre vicdan sahibi olmanın gereği budur (Thoreau, 2019, s. 11). Aklın ve vicdanın onaylamadığı bir görevi yasaya itaat gereği yerine getiren insanların insanlıklarının sorgulanması gerekir. Verilen emirleri sorgulamadan yerine getirenler, “atlar ve köpeklerle aynı değerdedir.” Bu sözde iyi yurttaşlar, ahlaki duyguları olmayan birer kukladırlar. Thoreau, sadece savaş sanatı için yetiştirilen insanları birer kukla olarak görmez. O, devlete zihin gücüyle hizmet eden avukat, papaz, milletvekili, politikacı ve diğer memurları da vicdanlarının sesini dinlemediklerinde şeytanın

hizmetine girmiş görevliler olarak görür. Ona göre, insan olarak yararlı biri olmak isteyenler, sadece bilgelerdir. Vicdanının sesini dinleyerek hükümetlerin kötü politikalarına karşı mücadele veren “sınırlı sayıda kahraman” yurttaş ise, ne yazık ki genellikle devlet tarafından düşman olarak görülmektedirler (Thoreau, 2018, ss. 32-33).

Thoreau, halk tarafından oluşturulan bir çoğunluk hükümetinin iktidarını koruması, onun adil ya da doğru bir yönetim olmasından ziyade, fiziki gücü elinde bulundurmasından kaynaklandığını düşünür. Mutlak bir iktidar halkın çoğunluğu tarafından oluşturulmuş olsa da adil olması beklenemez. Bu yüzden, doğru olanın ne olduğuna gücü elinde bulunduran çoğunluk değil, vicdanın karar vermesi gerekir. Daha doğrusu, vicdanın karar verdiği bir hükümet sistemi olmalı ve bu sistemde yurttaşlar vicdanlarını yasa koyuculara devretmemelidirler. Eğer insanın vicdanını bir başkasına devretmesi doğruysa, o zaman sormak gerekir: insan neden vicdan sahibidir? Thoreau’a göre kişi önce insan, sonra yurttaş olmalıdır. Esas olan yasaya değil, adalete saygı duymaktır. Vicdanlı insanlardan kurulu bir topluluk, “vicdanlı bir topluluktur.” İnsanı adil yapan yasalar değil, vicdanıdır. Bazı durumlarda, iyi niyetli insanlar sırf yasaya saygı gösterdikleri için adletsizliğe alet olabilmektedirler. Bunun en bariz örneği; savaşa gitmekte olan bir askeri konvoydaki en üst rütbeli komutandan emir erine kadar hiçbirinin savaşa istekli ve gönüllü olmadığı durumdur. Hatta, “yaptıkları işin lanetli bir şey olduğundan emin” oldukları halde, yasaya itaat gereği bu görevi yerine getiriyor olmalarıdır (Thoreau, 2018, ss. 31-32). Unutulmamalıdır ki kurumların vicdanı yoktur; ama vicdanlı insanlardan oluşan kurumlar mümkündür (Thoreau & Gandhi, 2021, s. 52). O halde, kişi yurttaşlık sorumluluklarından önce insani sorumluluklarını asla unutmamalıdır.

Hans Saner’e göre yasalara ve otoritenin buyruklarına karşı ahlaki olarak farklı tavır alışları ortadan kaldıracak bir merci yoktur. Bir yasa ya da buyruk kimisi için bağlayıcı bulunurken, bir başkası için kuşkulu bulunabilir. Bu nedenle, hükümetin politik uygulamaları bazıları için ahlaki ve bağlayıcı bulunurken, başkaları için de kuşkulu ve gayri ahlaki olarak bulunabilmektedir (Saner, 2018, s. 166). Rawls ise “adil bir anayasa altında yürürlüğe konulan adil yasalara” uymamızın neden gerekli olduğunun gerekçelerini ortaya koymamızda bir zorluk bulunmadığını düşünür. Asıl sorun, bizim “hangi koşullar altında ve nereye kadar adil olmayan düzenlemelere

uymak zorunda” olduğumuzdur. Bazen bu yasalara asla uymayacağımızı ifade etsek dahi, Rawls’a göre bu doğru bir yaklaşım değildir. Onun bakış açısına göre bir yasanın adil olmaması, ona bağlı kalmamak için yeterli bir gerekçe değildir. O bu konuda şunu söyler: “Toplumsal temel yapısı kabul edilebilir şekilde adil olduğu, yani yürürlükteki durumun neye izin vereceği öngörülebildiği zaman ve adaletsizlik belirli sınırları aşmadığında, biz gayri adil de olsa yasaları tanır ve kendimizi bununla bağlı sayarız” (Rawls, 2018, ss. 378-379). Ancak, unutmamalıyız ki bazı durumlarda, Martin Luther King’in de ifade ettiği gibi, “gönülsüz bir kabul, mutlak bir retten daha yarıltıcı” olabilir (King, 2018). Bir toplumun anayasası, o toplumdaki “yurttaşların hak ve özgürlüklerini düzenleyen temel yasalardan oluşur” (Geçit, 2022a, s. 25). O halde, hak ve özgürlükler konusunda anayasal düzenlemeler yapılırken, kişinin istediği şeyleri yapabildiği ve istemediği şeyleri de yapmaya zorlanmadığı düzenlenmelerin yapılmasına dikkat edilmelidir (Montesquieu, 2017, s. 196).

4. Sivil İtaatsizlik ve Vicdani Ret Ayrımı

Rawls, sivil itaatsizlik ile vicdani reddi birbirinden ayırmanın, sivil itaatsizliğe geleneksel anlamından daha dar bir anlam vermek olarak görür. O, bu iki direniş biçimi arasındaki bazı ayrımları şöyle açıklar: İlk olarak, sivil itaatsizliğin aksine “vicdani ret çoğunluğun adalet duygusunu muhatap alan bir başvuru şekli değildir.” Bu eylem, genel olarak kanuni bir buyruğa uymayı ya da rıza göstermeyi vicdanen uygun bulmayarak reddetmektir. Ayrıca direnişçilerin yasaların değişimiyle ilgili bir beklentileri de yoktur. Vicdani ret, çoğunluğun kanaatlerine dönük olan bir eylem biçimi de değildir. Bu nedenle, bu tür eylemler “kamusal forum” içinde yer alan bir direniş biçimi olarak değerlendirilmez. İkinci olarak, “vicdani reddin siyasal ilkelere dayanması gerekli değildir.” Bu eylemin dinsel ya da başka türlü ilkeleri de bulunabilir. Oysa sivil itaatsizlik genel olarak adalet ilkesini temel alan bir direniş biçimidir (Rawls, 2018, ss. 396-397). Sivil itaatsizlik, toplumun adalet düşüncesine hitap eder ve diğer bir görüşe göre “eşit ve özgür insanlar arasındaki sosyal işbirliği ilkelerine saygı duyulmadığını belirtir” (Cohen & Arato, 2013, s. 511).

Arendt ise “sivil itaatsizlik” ve “vicdani ret” eylemlerinin ayırt edilmesinin doğru ve gerekli bir ayrım olduğu kanaatindedir. Ona göre sivil itaatsizlik, genel olarak hükümetin politikalarına karşı organize azınlıklar

tarafından gerçekleştirilen eylemlerdir. Vicdani ret ise, daha çok ahlaki ilkelere ya da üstün bir yasaya göndermede bulunarak gerçekleştirilen bireysel eylemlerdir. Bu yüzden, bu türden eylemler sivil itaatsizlik konusu olarak görülmemelidir. Aksi halde, “sivil itaatsizliğin, herkesin herhangi bir nedenle yasayı ihlal edebileceği, tümüyle bireyci bir öznellik felsefesi olmasını’ engellemek sadece ‘zor’ olmakla kalmayacak, imkânsız hale gelecektir” (Arendt, 2018, ss. 84-85).

Cohen ve Arato’ya göre sivil itaatsizliği vicdani retten farklı kılan şey, bu direniş biçiminin gizli tutulmaması, daha doğrusu aleni yapılan bir eylem olması ve “adaletin bir kişinin şahsi ahlaki, dini veya kişisel çıkarlar veya grup çıkarlarından ziyade anayasal bir rejimdeki muhtemelen herkes tarafından paylaşılan genel siyasi ilkelere başvurusu konusundaki çift yönlü düşünceye göre kamusal olmasıdır.” Yasal bir görevi yerine getirmeyi ya da idari bir buyruğa uymayı reddetmek olan vicdani ret ise, “üstü kapalı olması bakımından kamusal olabilir” ama çoğunluk adaletine müracaat etmediği, diğerlerini ikna etme çabası taşımadığı ve yasalarda değişiklik talebi gibi amaçları bulunmadığı için apolitik nedenlere dayanır (Cohen & Arato, 2013, s. 511).

Kimine göre vicdan zayıf ve korkaklar tarafından “güçlülere korku içinde tutmak için icat edilmiştir.” Vicdan, kişinin iç dünyasında kendisiyle hesaplaşmasıyla etkisini gösteren ve kişiyi kötülük yapmaktan alıkoyan bir özelliğe sahiptir. Bu özelliği gereği vicdan bireyseldir ve başkalarını etkilene gibi bir güce sahip değildir. Bununla birlikte, Arendt’e göre bir konuda bir dizi insan vicdanen aynı kaniya varıp ortak hareket ederek seslerini kamuoyuna duyurmak isterlerse, vicdani reddin bu formu “politik” bir harekete dönüşmüş olur. Diğer bir ifadeyle, vicdanen reddetmenin bu formu artık kamuoyunun düşüncesinin bir parçası haline gelmiş ve bir sivil itaatsizlik hareketine dönüşmüş olur. Çünkü, böyle bir eylemde bulunan grubun davranışının başlangıçtaki gerekçesi vicdani nedenlere dayandırılrsa dahi, artık bu özel grubun üyeleri kendi vicdanlarıyla baş başa kalmaktan oldukça uzaktır. Arendt bu konuda şöyle der: “Kamusal alanda vicdanın sesinin kaderi, filozofun doğrularının kaderinden farklı değildir: İkisi de çıkış noktalarından bağımsızlaşıp, diğerlerinden ayırt edilemeyecek fikirler haline gelirler. Bir fikrin gücü de vicdana değil, onu paylaşanların sayısına bağlıdır” (Arendt, 2018, s. 93).

Aslında, sivil itaatsizlik ile vicdani ret arasında keskin bir ayrım yapmak çok kolay değildir. Her iki eylem biçiminin benzer ve ayrı çok sayıda özelliği bulunabilir. Bununla birlikte, iki direniş formu arasında en temel ayrımın, vicdani reddin kişinin inanç ve ahlaki ilkelerinden hareketle yasaya uymayı reddettiği bireysel bir eylem olduğu, sivil itaatsizlik eyleminin ise bir haksızlığı gidermek amacıyla belirli bir grubun kamuoyu desteğini almaya yönelik gerçekleştirdiği bir eylem biçimi olduğu anlaşılmaktadır. Belki de bu iki direniş biçimi arasında en dikkat çekici nokta, demokratik toplumlarda sivil itaatsizliğin özel bir siyasal başvuru biçimi olarak daha çok kabul görmesi ve demokratik rolü gereği sonuç almaya daha yakın olan bir eylem formu olmasıdır.

5. Devlete Karşı Direnmenin Haklılaştırılması

Yurttaşlık, belirli bir devlette yaşayan kişilerin hak ve ödevlere sahip oldukları statüdür (Giddens & Sutton, 2014, s. 367). Hak, basitçe “meşru olan” demektir. Aynı zamanda bireyin toplumda sahip olduğu yetki anlamına gelir (Geçit, 2022b, s. 22). Ödev ise, bireylerin kanunen yapmakla yükümlü oldukları şeylerdir (Bolay, 2013, s. 283). Yurttaşların statüleri gereği sahip oldukları hak ve ödevler yasalar tarafından düzenlenir. Bu durumda, eğer yasalar bir haksızlığa yol açıyorsa yurttaşlar bu yasalara itaat etmeli midir, yoksa bu yasalara uymayarak devlete karşı direnmeli midir? Adil olmayan yasalara karşı insanların direnme hakkı var mıdır? Direnme hakkının dayanağı nedir?

Devlete karşı direnme hakkının felsefi temellerini ele alan ilk filozoflardan biri, John Locke’dur. Locke, “Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme” çalışmasında, doğa durumunda insanların bir araya gelerek yaptıkları bir sözleşmeyle sivil topluma geçtiklerini ifade eder. Ona göre uygar toplumda yöneticiler ve yönetilenler sözleşmeden kaynaklanan bir takım yetki ve yükümlülüklerle sahiptirler. Özellikle, yöneticiler bireylerin doğal huktan kaynaklanan yaşama, özgürlük ve mülkiyet haklarını korumakla yükümlüdürler (Locke, 2002, ss. 21-99). Dolayısıyla, eğer yöneticiler bu hakları koruyamazlarsa ya da kendi yetki sınırlarını aşarlarsa, Locke’a göre bireyler devlete karşı direnme hakkına başvurabileceklerdir (Değirmencioglu Yıldız, 2016, s. 380). Peki, bir toplumda haksız uygulamalara karşı ne şekilde direnilmelidir? Hangi direniş biçimi daha doğru ve etkilidir? Devlete karşı direnmenin haklı dayanakları var mıdır, varsa nelerdir? Yasalara

uymamanın ya da onları ihlal etmenin haklı gerekçeleri nelerdir? Yasa ihlali hangi gerekçelerle haklı kılınabilir? Sivil itaatsizlik ve vicdani ret hangi koşullarda haklılaştırılabilir?

Güç yozlaştırır; mutlak güç mutlaka yozlaştırır (Dahl, 2019, s. 86). Lord Acton'un bu veciz sözü hiçbir yönetimin mutlak güç sahibi olmaması gerektiğinin en iyi ifade edilmiş biçimidir. Sivil itaatsizlik konusunda öncü düşünürlerden biri olan Thoreau, "en iyi hükümet, en az yöneten hükümettir" sözünü kendine ilke edindiğini, aslında bunun istenilen amaca ulaşmak için bir adım olduğunu, asıl amacın "hiç yönetmeyen hükümet" olduğunu ifade eder. Hiç yönetmeyen bir hükümet sembolik bir hükümettir. Thoreau, insanlar yeterli olgunluğa ulaştıklarında etkin bir hükümete ihtiyaç duymayacaklarını ve o zaman hükümetlerin etkisiz, karışmayan, pasif, sembolik bir hükümete dönüşeceğini ifade etmektedir. Ona göre, "bir hükümet en iyi durumda yararlı bir araçtır; ancak hükümetlerin çoğunluğu daima -zaman zaman da hepsi- lüzumsuzdur" (Thoreau, 2018, ss. 29-30).

Sivil itaatsizlik ve vicdani ret konusunu ele alan önemli düşünürlerden biri, Rawls'tır. Rawls, toplumun temeli olarak gördüğü adaletin iki temel ilkesini şöyle açıklar: Birincisi, "herkesin tamamıyla yeterli eşit temel haklar ve özgürlükler düzenine sahip olmak konusunda eşit hakkı bulunmaktadır" ilkesi. İkincisi ise "toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler şu iki şartı karşılamalıdır: Birincisi, eşitsizlikler herkese adil bir fırsat eşitliği altında açık olan konumlara ve makamlara bağlanmalıdır ve ikincisi, bu eşitsizlikler toplumun en dezavantajlı üyelerinin en çok yararına olacak şekilde olmalıdır", ilkesi (Rawls, 2007, s. 51). Rawls'a göre toplumsal düzenin temelini oluşturan bu ilkelerin ihlali, sivil itaatsizlik eylemi için en geçerli gerekçelerden biridir. Bir diğeri ise, hükümetin eşitliğe aykırı bir yasayı yürürlüğe koyması ve bu yasadaki olumsuz etkilen azınlıkların hukuki yollarla bir sonuç alamamasıdır. Sözelimi, hükümetin azınlıkların dini inançlarını yasaklaması durumu, bu kesimlerin sivil itaatsizlikte bulunmalarına yol açabilir. Sivil itaatsizlik eyleminin haklı gerekçelerinden biri de önceki iki koşuldaki doğan bir koşuldur. Mezkur hak ve eşitlik ihlallerinden dolayı bir azınlığın sivil itaatsizliği haklı görülürse, diğer azınlıklar bu durumu emsal göstererek, benzer konularda hak taleplerinin karşılanması için sivil itaatsizliğe başvurabilirler (Rawls, 2018, ss. 399-402).

Bazı yazarlara göre bir sivil itaatsizlik eyleminin haklılaştırılabilmesi için üç temel özelliğe sahip olması gerekir. Birincisi, protesto eylemi ciddi haksızlıkları hedef almalıdır. İkincisi, tüm yasal yollar önceden denenmiş olmalıdır. Üçüncüsü, eylem demokratik anayasal düzen için bir risk oluşturmamalıdır. Habermas'a göre yurttaşların idrak yetilerine yönelik gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemini haklı kılan şey, eylemin kişisel çıkarlardan uzak açıktan gerçekleştirilen ahlaki bir protesto olmasıdır. Sivil itaatsizlik, genel olarak anayasayı ya da hukuk sistemini hedef almaz. Protesto, yasalardan birini ya da birkaçını hedef alır. Sivil itaatsizlik, eylemcinin yasa ihlalinin hukuksal sonuçlarını üstlenmeye hazır olduğu ve diğer insanların zarar görmediği ya da haksızlığa uğramadığı bir eylemdir (Habermas, 2018, ss. 127-128).

Demokratik sistemlerde hak ve özgürlüklerin teminatı, yasalardır. Sivil itaatsizlik de hak ve özgürlükler konusunda anayasayı meşru kabul eden demokratik hukuk devletindeki yurttaşların bir sorunu olarak görülmektedir. Aslında, “sorun bir görevler çatışmasıyla ilgilidir.” Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, yasama çoğunluğu tarafından belirlenen yasalara itaat etme görevi, bireylerin kendi haklarını savunma görevi ve adaletsizliğe karşı direnme görevi dikkate alındığında, hangi noktadan itibaren bağlayıcını kaybeder? Bu soru, Habermas'ın da ifade ettiği gibi, “çoğunluk kuralının anlamı ve sınırlarına dokunmaktadır.” Acaba, “neden demokratik hukuk devletinde ve tam da bu devlette, sivil itaatsizlik haklı görülmelidir?” Habermas'a göre bu sorunun cevabı ancak “yüksek meşruiyet iddiasından” hareketle verilebilir. Demokratik hukuk devletinde yurttaşların yasalara gönüllü bağlılıkları, aslında her devletin kendi hukuk düzeninin adil olduğunun yurttaşlar tarafından makul görülmesine ve benimsemesine dayanır. Bu benimseme de ancak her yasanın anayasal organlarda halkın tüm kesimlerinin temsilcileri tarafından görüşülerek tartışılması ve ortak bir karara varılmasıyla mümkündür. Bu şekilde geçerlilik kazanan bir yasa hangi eylemin legal ya da illegal olduğunu belirleyen ve süreç içinde meşruluk kazanan bir yasa olarak görülür (Habermas, 2018, s. 129).

Bu konuda akla şöyle bir soru gelebilir: Devlete karşı sivil itaatsizlik eylemine başvurmak yerine hak talepleri için farklı stratejiler geliştirmek daha doğru olmaz mı? Martin Luther King şöyle der: “Her hangi bir yerde haksızlık yapılıyorsa her yerde adalet tehlikede demektir.” İşte, sivil

itaatsizlik gibi barışçıl direnişlerin amacı adaletsizlik gibi toplumsal sorunları tartışmaya zorlayacak gergin bir ortam yaratmaktır (King, 2018, ss. 197-199). Aslında, haksızlığa ve adaletsizliğe karşı mücadele etmek her insan için ahlaki bir görevdir. Sivil itaatsizlik daha çok çoğunluğun uzun yıllardır çeşitli gerekçelerle görmezlikten geldiği kesimlerin kendilerini fark ettirebilmek için başvurdukları zorlayıcı bir yoldur. Ancak, Dworkin'e göre hükümetin politikasını haksız ve gayri ahlaki gören bir kişi, "etkin, *ikna edici* sivil itaatsizlik olanakları yoksa ve şiddet içermeyen ve başarı şansına sahip iknaya dayanmayan teknikler mevcutsa ve bu teknikler ters etki yaratma tehlikesi taşımıyorlarsa" bu kişinin ikna dışı yollara başvurmasında bir sakınca yoktur (Dworkin, 2018, s. 155).

Peki, sivil itaatsizlik anayasal bir sistem içinde nasıl bir role sahiptir? Sivil itaatsizliğin demokrasiyle ilişkisi nedir? Sivil itaatsizlik eylemcisi çoğunluğun adalet duygusuna hitap eder. Onun amacı diğerleri tarafından anlaşılacak ve gerekli değişikliklerin gerçekleşmesi için çoğunluğun desteğini almaktır. Başvurunun başarılı olması toplumun demokratik düzeyi ile yakından ilişkilidir. Bu tür eylemler, ancak eşit kişilerin yaşadığı demokratik hükümet sistemlerinde mümkündür. Toplumu farklı bir şekilde düşündüğümüzde sivil itaatsizlik gibi protesto biçimlerine imkan verilmez. Sözgelimi, eğer egemen ilahi bir hakla Tanrı'nın vekili olarak toplumu yönetiyor ise, insanlar ancak "onun yalvaranları olur." Gerçekten de sivil itaatsizlik ve vicdani ret, demokratik sistemlerin gelişmesi ve düzeltilmesi için önemli başvuru biçimleri olarak görülmektedir. Çünkü bu başvuru biçimleri devletin kurumlarının daha da güçlenmesine ve korunmasına yardımcı olurlar. Daha açık bir ifadeyle, adaletin korunması ya da adaletsizliğin giderilmesi için devlete karşı barışçıl yollarla direnme biçimi olarak sivil itaatsizlik ve vicdani ret, iyi düzenlenmiş istikrarlı bir toplumun oluşmasına hizmet ederler (Rawls, 2018, ss. 410-411). Ancak direnişin başarılı olması için, Galtung'un da ifade ettiği gibi, "hedef daima göz önünde tutulmalıdır" (Galtung, 2018, s. 227).

Arendt'e göre, sivil itaatsizlik, dikkate değer sayıda yurttaşın ya değişim taleplerinin ciddiye alınmadığı ya da hükümetin gündemine aldığı bazı değişiklikler konusunda "anayasaya" uygun hareket etmediğine inandıkları bir durumda ortaya çıkar. Sivil itaatsizlik, istenilen yeni bir durumun sağlanmasına ya da memnun kalınan cari bir durumun korunmasına yönelik

olabilir. Sözgelimi, anayasada yer alan hakların korunması veya erkler arasında adil güç dağılımının tesis edilmesi. Hiç şüphesiz bu tür taleplerden dolayı gerçekleşen sivil itaatsizlik keyfi itaatsizlikle bir tutulamaz. Çünkü yasaya muhalif oluşunu kamuoyuna beyan eden eylemci ile faaliyetlerini gizli şekilde sürdüren “sıradan suçlu” arasında büyük bir fark vardır. Dolayısıyla, bunu göz ardı etmek iyi niyetle bağdaşmaz. Ayrıca, sıradan suçlu ister örgütsel ister bireysel bir eylem olsun kendi çıkarı için hareket eder ve ona boyun eğdiren tek şey ceza kurumlarının gücüdür. Oysa, sivil itaatsizlik eylemcisi iktidara karşı muhalefet yaparken dahil olduğu grubun iradesine uygun hareket eder (Arendt, 2018, ss. 98-99).

Saner’e göre, demokratik çoğunluk sisteminde farklı etnik ve dini grupların ya da kendine has özelliklere sahip bölgelerin seslerinin kısıtılması, bu sistemin çoğunluk diktatörlüğüne dönüşmesine yol açabilir. Bu nedenle, demokratik hukuk devletinin temel özelliklerinden biri olan çoğulculuk gereği, bu yapıların talepleri dikkate alınmalı ve bu farklılıkların asli özellikleri korunmalıdır (Saner, 2018, ss. 168-169). Bununla birlikte, ahlaki ve vicdani gerekçelerle otoriteye ve yasaya itaat etmeyerek devlete karşı direnenlerin de yanılabilirliklerini göz önünde bulundurmak gerekir. Özellikle, direniş eylemlerinin meşruiyeti, kuralları ihlal eden bireyin sosyal konumundan ve seçkin zihniyetinden çıkarılmamalıdır. Habermas’ın da ifade ettiği gibi, “bugünün şarlatanları mutlaka yarının kahramanları değildir, birçoğu yarın da dünün şarlatanı olarak kalacaklardır” (Habermas, 2018, s. 133). King’e göre, yasaları ihlal eden direnişçi, itaatsizlik eyleminin sonuçlarını üstlenmeye hazır olmalıdır (King, 2018, s. 204). Habermas, Rawls ve Dworkin’in sivil itaatsizlik eylemlerinin hafif cezalarla kontrolünün sağlanmasını gerekli bulduklarını ifade eder. Ona göre “sivil itaatsizlik ‘hakkı’, haklı gerekçelerle, meşruiyetle yasallık arasında bir noktada durmaktadır. Ancak sivil itaatsizliği adi bir suçmuş gibi takibe kalkan devlet, otoriter legalizmin sathı mailine düşer.” Dolayısıyla, doğru olan direniş eylemlerinin sadece hafif cezalarla takibe alınmasıdır (Habermas, 2018, ss. 135-142).

Özgürlüğün önemli savunucularından biri olan John Stuart Mill, insanların düşünce özgürlüğüne sahip oldukları kadar eylem özgürlüğüne sahip olmalarını doğru bulmaz. Ona göre başkalarına zarar veren eylemler mutlaka denetim altına alınmalıdır. Ancak, başkalarına zarar vermemek koşuluyla düşünce özgürlüğünde olduğu gibi, farklı hayat tarzlarına da

karışılmamalıdır. Özellikle, birey kendisiyle ilgili bir hususta ben varım diyebilmelidir (Mill, 1971, ss. 69-70). Dworkin ise kanaatleri gereği protesto eyleminde bulunan kişiler hakkında hiçbir soruşturma açılmaması ve ceza almamaları gerektiğini savunmayı “aşırıya kaçmak” olarak görür. O, bu konuda eylemcinin hangi güdüyle hareket ettiğinin dikkate alınmasını daha doğru bulur. “Sokrates’in cezasız sivil itaatsizliğin tam olmadığı, eyleyici kişi teslim olup, ‘Ben topluluğumuzun yasasını ihlal ettim, benim cezalandırın’”, görüşünü de doğru bulmaz. Ona göre en makul olanı sivil itaatsizliğin bir cezai müeyyideye maruz kalmadan sonuç alabilmesidir (Dworkin, 2018, ss. 162-163).

Saner ise bazı düşünürlerin sivil itaatsizlik direnişçilerinin demokratik sisteme bağlılıklarından dolayı eylemlerinin sonuçlarını üstlenerek verilen cezaları kabul etmelidirler biçimindeki düşüncelerini “demokrasi sofuluğu” görerek doğru bulmaz. Ona göre, kişi doğru bulmadığı bir durumu, rahat bir şekilde göğsünü gere gere reddetmesini de bilmelidir. Saner, olumlu görmediğimiz bu tür cezaları, “öç alan hukukun bir zaferi” olarak düşünür. Hiçbir demokratik sistem kusursuz değildir. Üstelik, demokrasi prensip olarak daha adil olanı kendine hedef alır. Bu nedenle, doğru olan sivil itaatsizliğin uyarıcı ve düzeltici bir araç olarak kabul görmesidir (Saner, 2018, s. 173). Öyle ki, Cohen ve Arato gibi bazı düşünürler sivil itaatsizliği demokrasinin ve liberalizmin son sınavı olarak görürler. Onlara göre “liberalizmin son sınavı olmasının nedeni, sivil toplumun siyasi boyutlarını ve sosyal hareketlerin doğallığını açığa çıkarması; demokrasinin son sınavı olmasının nedeni ise haklara saygı duyulmasını ve demokratik fikir birliği dışında siyasi açıdan ilişkili ahlaki bakış açısını ve kurumsallaştırılmış prosedürleri kapsamasıdır.” Farklılıkların bir arada olduğu modern bir sivil toplum, demokratik yurttaşlığın her türlü beklentilerini karşılayacak kadar olgun bir siyasi kültüre sahip olmasını gerektirir (Cohen & Arato, 2013, s. 540).

Barışçıl yollarla devlete karşı direnmenin diğer bir formu vicdani rettir. Vicdani ret, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, kişinin ahlaken yasaklı bulduğu emir ve buyruklara itiraz etmesidir. “Ulusların hukukunun temel ilkesi eşitliktir.” Ulusların eşitlik hakları, bir ülkedeki yurttaşların anayasal eşitlik haklarına benzer. Her ulus bu ilke gereği dış müdahalelerden bağımsız bir şekilde kendi kaderini tayin etme hakkına sahiptir. Aynı şekilde, her ulusun “saldırlara karşı meşru müdafaa hakkı” bulunur. Söz konusu ilkelere

dayalı olarak bir ulus haklı nedenler göstererek savaş ilanında bulunabilir. Bununla birlikte, devam etmekte olan savaş bir müdafaa savaşı olsa bile, ulusların “savaşın adil şekilde yönetilmesi” ilkesine riayet etmeleri ve yasadışı araçları kullanmamaları gerekir. Doğası gereği barış ortamını bozmuş olsa bile, kimine göre “savaşın amacı adil bir barıştır.” Bu nedenle, savaşta barış imkanını ortadan kaldıran ve insanlığın geleceğini tehlikeye sokan araçların kullanılmasından kaçınılmalıdır. Rawls’a göre birisi savaş esnasında bu ilkelere başvurarak vicdani rette bulunursa bu, dine dayalı değil, tamamen siyasal bir anlayışı temel alan bir vicdani rettir. Diyelim ki bir asker, savaş esnasında kanuna aykırı olduğu açıkça bilinen bir emir aldı ve bu emri yerine getirmenin savaş ihlali olduğuna kanaat getirdi. Bu durumda, kişi vicdani rette başvurarak emri uygulamaya itiraz edebilir (Rawls, 2018, ss. 405-408).

Vicdani rette konu olan diğer bir durum, zorunlu askerlik hizmetinin bulunduğu bir toplumda bir kişinin, adil olmadığına kanaat getirdiği bir savaş sürecinde, askerlik görevini yerine getirmeyi kabul etmeyerek silahlı kuvvetlere katılmayı reddetmesidir. Rawls’a göre “güç gösterme ve ekonomik çıkarlar” gibi kazanımları elde etmek amacıyla çıkarılan savaşlar nedeniyle yurttaşların temel özgürlüklerine müdahale edilmesi doğru değildir. Aynı şekilde, benzer kazanımlar nedeniyle diğer toplumların özgürlüklerine saldırılması da adil değildir. Bu demektir ki savaşın haklı nedenlere dayanmaması, bir yurttaş için vicdani rette bulunarak askerlik görevini yerine getirmemek yeterli bir gerekçedir. Kimi zaman vicdani ret savaşın çıkış nedenine değil de yürütülmesine yönelik olabilir. Eğer sistemli olarak savaş ahlakının ihlal edildiği açıkça biliniyor ise, bir kişi askerlik görevini yerine getirmeyi kabul etmeyebilir. Bu, “o kişinin doğal görevini yapma onuruna sahip olması nedeniyle” vicdani ret hakkını kullanması demektir (Rawls, 2018, s. 409).

Sonuç ve Değerlendirme

Barışçıl yollara devlete karşı direnme biçimlerinden sivil itaatsizlik, demokratik sistemlerin bir parçası olarak yasaların gayri adil oluşlarına ve yetersizliklerine işaret etmek amacıyla gerçekleştirilir. Özel bir çıkar elde etmek amacıyla belirli bir grubun yasalara muhalefeti sivil itaatsizlik olarak değerlendirilemez. Sivil itaatsizlik, hükümetin adaletin bozulmasına yol açacağına kanaat getirilen politikalarını engellemek ya da adaletsiz

olduğuna inanılan yasaların değiştirilmesine yönelik bir eylem biçimi olarak değerlendirilir. Bu eylemi gerçekleştirenlerin demokrasinin temel ilkelere bağlı kalmaları, şiddete başvurmadan çoğunluğun vicdanına hitap etmeleri ve hükümeti barışçıl yollarla çözüm üretmeye çağırmaları, sivil itaatsizliğin toplumsal dayanışma ruhunun güçlenmesi ve toplumsal işbirliğinin artırılması bakımından da önemli bir role sahip olduğu varsayılır. Sivil itaatsizlik eylemcisinin amacı barışçıl yollarla gerekli uyarıyı yapmak, ilgililere ihtarında bulunmak ve hükümete sesini duyurabilmektir. Eğer haklı bir istek doğru olmayan ve halk tarafından tasvip görmeyen bir şekilde talep edilirse, bu tür bir girişim onun haklılık gücünü zayıflatır. Çünkü sivil itaatsizlik genel olarak insanların sağduyusuna hitap ederek vicdanları ve kanaatleri ele geçirmeye çalışan bir eylem biçimidir.

Modern demokrasilerde sivil itaatsizlik giderek önem kazanan bir eylem biçimi olarak görülmektedir. Bu durum, sivil itaatsizliğin hukukla bağdaşıp bağdaşmayacağı konusunda akla bazı sorular getirmektedir. Sözgelimi, değişim talep etmek amacıyla yasaya karşı çıkma eyleminin yasal hale getirilmesi mümkün müdür? Sivil itaatsizlik ve vicdani ret hukuksal bir çerçeveye alınabilir mi? Halkın hükümete karşı şikayetlerini ya da hak taleplerini barışçıl bir şekilde hukuka bağlı kalarak eyleme dönüştürmeleri ne ölçüde olanaklıdır? Sivil itaatsizlik eylemi düşünce ve ifade özgürlüğü hakkı kapsamında görülebilir mi? Her şeyden önce böyle bir oluşum direnişçinin eylemlerinin sonuçlarını üstlenmesi riskini ortadan kaldıracığından dolayı iki bakımdan sorunlu görünmektedir. Birincisi, direniş eylemi mesajının zayıflaması; ikincisi ise, eylemin ahlaki dayanağının tartışılır hale gelmesidir. Dikkat edilmesi gereken diğer önemli bir nokta ise sivil itaatsizlikte sözün değil, eylemin esas alınmasıdır. Önemli sayıda yurttaşın toplumsal barışa hâle getirilmeden kolektif hareket ederek bir hak talebinde bulunmaya yönelik eylemlerini özgürce gerçekleştirmeleri elbette ki önemlidir. Ama yine de bu tür eylemlere karşı devlet kurumlarının esnek davranması güvenlik politikalarından dolayı yeni bir tartışmanın fitilini ateşleyecektir ya da eski tartışmaları yeniden gündeme getirecektir. İnsan hak ve özgürlükleri mi yoksa güvenlik politikaları mı? Elbette ki bu ikisi bir birinin alternatifi değildir, olamaz. İkisinden birinin seçilmesi gibi bir koşul hiç olamaz. Ama yine de bu sorun geçmişte olduğu gibi günümüzde de bu

konuda kafa yoranların gündemlerinin merkezinde kalmaya devam edecek gibi durmaktadır.

Devlete karşı direnmenin diğer bir formu olan vicdani ret ise, genel olarak bireyin devlete karşı bir görevi ya da buyruğu ahlaki ve vicdani bulmayarak yerine getirmeyi kabul etmemesidir. Vicdan, potansiyel olarak doğuştan herkeste var olan bir yetenek olsa da genellikle kişinin kendi öz benliğiyle olan ilgisinden ortaya çıkan bir davranış örneğidir. İyi insan, genel olarak bir çıkar olmaksızın açık bir haklılığın yanında tarafını belli eden kişidir. Dolayısıyla, vicdanının sesine kulak vererek çıkarsız bir haklılığın yanında yer alan ve bu konuda direniş gösteren kişileri, vicdan mahkemesinin önüne huzurlu bir şekilde çıkabilen ve iyi insanlar olarak beraat eden kişiler olarak görmek gerekir. Elbette ki bu kişilerin vicdani ret konusunda hüsnüniyet sahibi olduklarını varsaymamız koşuluyla.

Devlete karşı barışçıl yollarla direnmenin her iki formunun ortak amacı bir haksızlığı ortadan kaldırarak daha adil bir dünya oluşturmaktır. Özellikle sivil itaatsizlik gasp edilen, yok sayılan, etkisizleştirilen, üstü kapatılarak karanlıkta bırakılan, görünmez kılınan hak ve özgürlüklere ışık tutma ve onları yeniden gün ışığına çıkarma çabasıdır. Bu eylem biçimi, bir bakıma gücü elinde tutan zorbarların can çekiştirdiği doğal hakların, özgür ruhlu insanlar tarafından barışçıl yollarla hayata kazandırılması mücadelesi olarak görülebilir. Sivil itaatsizlik ve vicdani ret eylemlerinin haklılaştırılmasında kanaatlerimizi ortaya koyarken başvurduğumuz ölçütler, bireysel bakış açılarımızın temelini oluşturan özel inançlarımız ve görüşlerimiz olmamalıdır. Bu konudaki kanaatlerimizi belirleyen temel ölçüt düşünce ve ifade özgürlüğüne dayalı olarak fikirlerin ve inançların kendileri olmalıdır. Diğer insanlarla barış ve huzur içinde yaşamayı kendine prensip edinen her birey, sahip olduğu hak ve özgürlükleri diğer insanlar için de aynen kabul eder. Bu, kişinin kendi şahsında insana olan saygısı ve güvenidir. Nasıl ki toplumsal düzenin korunması için yasaya uymayı bir yurttaşlık ödevi olarak görüyorsak, yasayı ihlal eden eylemcinin hak arayışını anlamaya çalışmak da bir ödevdir. Yanı sıra, direnişçinin de yasayı ihlal ederken başkalarının canına ve malına zarar vermeme prensibine uyması onun için bir ödevdir. Unutulmamalıdır ki, hiçbir hak haksız bir şekilde talep edilerek haklı kılınmaz. Haklılık üzerine ısrarlı bir direniş barışçıl ikna yolundan şaşmamalıdır. Ahlaki hedeflere ancak ahlaki araçlarla ulaşılabilir.

Son tahlilde, tüm yurttaşların istidatlarını eşit ve özgür şekilde geliştirme imkanına sahip olması, toplumsal dayanışmanın ve birlikteliğin güçlü bir şekilde sürdürülmesi ve sorunların demokratik yollarla çözüme kavuşturulması için, demokratik hukuk devletinin meşru sınırları içinde barışçıl yollardan en ufak bir sapma göstermeden gerçekleştirilen sivil itaatsizlik ve vicdani ret gibi eylemlere gereksinim olduğu bir gerçektir. Bu eylemlere karşılık demokratik hukuk devleti ise kendi olgunluğunu direnişçilerle demokratik çoğulculuk bağlamında bir konsensüs oluşturarak söz konusu talepleri karşılayan yasal değişiklikleri hayata geçirerek göstermelidir.

Kaynaklar

- Arendt, H. (2018). Sivil İtaatsizlik. İçinde *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik* (ss. 79-121).
- Aristoteles. (1975). *Politika* (M. Tuncay, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (2014). *Nikomakhos'a Etik* (S. Babür, Çev.). BilgeSu Yayıncılık.
- Arslan, A. (2017). *Felsefeye Giriş*. BB101 Yayınları.
- Bolay, S. H. (2013). *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. LTD. ŞTİ.
- Cohen, J. L., & Arato, A. (2013). *Sivil Toplum ve Siyasal Teori* (B. Kurt, Çev.). Efil Yayınevi.
- Coşar, Y. (2018). Önsöz: Sivil itaatsizlik. İçinde *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik* (ss. 9-28). Ayrıntı Yayınları.
- Dahl, R. A. (2019). *Demokrasi Üzerine* (Kadioğlu B., Çev.). Phoenix Yayınları.
- Değirmencioğlu Yıldız, B. (2016). John Locke'da Doğa Durumu ve Direnme Hakkı. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XX, (3)*, 375-410.
- Dworkin, R. (2018). Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatikliği (Y. Coşar, Çev.). İçinde *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik* (ss. 144-164). Ayrıntı Yayınları.
- Galtung, J. (2018). Gandhi ve Alternatif Hareket Teoride Satyagraha-Normlar (Y. Coşar, Çev.). İçinde *Kamu Vicdanına Çağrı-Sivil İtaatsizlik* (ss. 216-231). Ayrıntı Yayınları.
- Geçit, B. (2022a). *İnsan Hakları Nedir? Çizgi* Kitabevi.
- Geçit, B. (2022b). *Politik İnceleme: Demokrasi Nedir? Çizgi* Kitabevi.

- Giddens, A., & Sutton, P. W. (2014). *Sosyolojide Temel Kavramlar* (A. Es-
gin, Çev.). Phoenix.
- Güneş, H. (2016). *Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*. Ütopya Yayınevi.
- Habermas, J. (2018). Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletin'in De-
nektışı. Almanya'da Otoriter Legalizm Karşıtlığı (Y. Coşar, Çev.).
İçinde *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik* (ss. 122-143). Ayrıntı Ya-
yınları.
- Hobbes, T. (2010). *Leviathan* (S. Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Hobbes, T. (2014). *De Cive* (C. D. Zarakolu, Çev.). Belge Yayınları.
- Karakaplan, M. (2020). *Silahsız Savaşçı Gandhi ve Sivil İtaatsizlik*. Kitap-
yurdu Doğrudan Yayıncılık.
- King, M. L. (2018). Birmingham Cezaevi'nden Mektup (Y. Coşar, Çev.).
İçinde *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik* (ss. 195-215). Ayrıntı Ya-
yınları.
- Locke, J. (2002). *Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme* (S. Taşçı & H.
Akman, Çev.). Metropolis Yayınları.
- Mill, J. S. (1971). *On Liberty, Representative Government, the Subjection
of Women*. Oxford University Press.
- Montesquieu. (2017). *Kanunların Ruhu Üzerine* (B. Günen, Çev.). Türkiye
İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rawls, J. (2007). *Siyasal Liberalizm* (M. F. Bilgin, Çev.). İstanbul Bilgi Üni-
versitesi Yayınları.
- Rawls, J. (2018). *Bir Adalet Teorisi* (V. A. Coşar, Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Rousseau, J. J. (2010). *Toplum Sözleşmesi* (V. Günyol, Çev.). Türkiye İş
Bankası Kültür Yayınları.
- Saner, H. (2018). Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine (Y. Co-
şar, Çev.). İçinde *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik* (ss. 165-181).
Ayrıntı Yayınları.
- Scruton, R. (2007). *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Tho-
ught*. Palgrave Macmillan Press.
- Spinoza, B. (2009). *Politik İnceleme* (M. Erşen, Çev.). Dost Kitabevi Ya-
yınları.
- Thoreau, H. D. (2018). Devlete Karşı İtaatsizlik Görevi Üzerine (Y. Coşar,
Çev.). İçinde *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik içinde* (ss. 29-54).
Ayrıntı Yayınları.

- Thoreau, H. D. (2019). *Sivil İtaatsizlik ve İlkesiz Hayat* (E. Özkan, Çev.). İthaki Yayınları.
- Thoreau, H. D., & Gandhi, M. K. (2021). *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş* (H. Arslan & F. Ünsal, Çev.). Vadi Yayıncılık.
- Yayla, A. (2019). *Siyasi Düşünce Sözlüğü*. Adres Yayınları.

Öz: Yasalar, yurttaşların hak ve ödevlerini belirleyen kurallardır. Yasalar yaptırım gücüne sahiptir. Peki, bireylerin bir haksızlığa neden olduğuna inandıkları yasalara uymaları gerekir mi? Birey yasaya uyma görevi ile hak arama görevi çatışması durumunda nasıl hareket etmelidir? Haksızlıkları düzeltmek için bireylerin devlete karşı direnme hakları var mıdır? Adaletsizliğe karşı olmak insani bir görevdir. Genel olarak barışçıl yollarla devlete karşı direnmenin iki formundan söz edilir. Bunlar, sivil itaatsizlik ve vicdani rettir. Sivil itaatsizlik, bir grubun haksız bulunduğu politikaları düzeltmek amacıyla barışçıl yollarla gerçekleştirdikleri bir eylem biçimidir. Genellikle çoğunluğun adalet duygusuna yönelik aleni olarak gerçekleştirilen bir eylemdir. Vicdani ret ise daha çok bireysel olarak kişilerin ahlaki bulmadıkları buyruk ve yasalara uymayı reddetmeleridir. Bu çalışmada barışçıl yollarla devlete karşı direnmenin iki formu olan sivil itaatsizlik ve vicdani ret üzerinde durulacaktır. Önce sivil itaatsizlik eylemi ile vicdani reddin genel özelliklerinin neler olduğu ele alınacaktır. Daha sonra da devlete karşı direnmenin haklaştırılmasının mümkün olup olmadığı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Devlet, hak, direnme, sivil itaatsizlik, vicdani ret.

